

ODNOS GEOGRAFIJE I HISTORIJE

Prikazan na primjeru zapadne Hrvatske*

ANDRÈ BLANC

Geografija opisuje i objašnjava izgled zemljišta, odnosno pejzaža. Pojam pejzaža treba shvatiti u širem i kompleksnijem značenju; radi se o potpunoj slici jednoga kraja. Kao ona, koju izrađuje slikar, i ova se slika sastoji od različitih oblika i boja. Osnovu čine velike crte reljefa; detalje i boje daju vode i vegetacija, napokon umjetni radovi, promjene, koje je čovjek učinio na prirodi svoga naselja, umjetna djela i prometni putovi mogu izmijeniti značenje osnovnih crta prirodnog pejzaža. Tako možemo govoriti o morfološkom, biološkom i humaniziranom (seoskom ili gradskom) pejzažu. Kombinacija elemenata ovih triju pejzaža na izvjesnom prostoru čini određenu geografsku cjelinu i u svijetu je veoma teško naći istu. Moguće je, prema nekim osobinama, pejzaže grupirati. Tako govorimo o alpskom, mediteranskom ili, još određenije, o francuskom atlantskom pejzažu i o krškim poljima u Jugoslaviji — ali u svakom od ovih općih tipova možemo lako razlikovati tisuće i tisuće posebnih. Rijetko je, da bi u dva pejzaža bili potpuno identični elementi ili da bi se kombinirali na isti način. Pejzaži su kao i ljudski organizam: svaki ima svoj posebni temperament, izgled i oblik, tako da se rijetko nađe potpuna podudarnost.

Da bi dobro opisao i na osnovu toga objasnio pejzaže, geograf mora analizirati njihove elemente i iz toga napraviti sintezu, t. j. pokazati, kako se oni međusobno kombiniraju. Ali u većini slučajeva sadašnje prostorne slike odražavaju prethodne, koje su modificirane, izmijenjene, dalje razvijene, da bi se dobio današnji pejzaž, koji dakle rezultira iz prethodnih. Ovo vrijedi kako u antropogeografiji, tako i u fizičkoj geografiji. Tako na pr. eroziona i akumulaciona oblike rijetko možemo objasniti današnjim procesima. Ovi se oblici sada mijenjaju ili stabiliziraju, ali ono, što vidimo, samo je početak onoga, što će se razviti kroz nekoliko hiljada ili milijuna godina. Oblik, koji se sada razara, bio je sagrađen u prethodnom periodu, koji sebi treba predstaviti. Da bismo upoznali faktore, koji su uvjetovali današnji reljef, treba se povratiti u geološku prošlost. Geograf stoga mora poznavati geologiju i njene glavne grane: tektoniku, stratigrafiju i paleontologiju. Ali geografski se rad bitno razlikuje od geološkog prvenstveno zato, jer proučava samo reljef, a ne ostale elemente, koji spadaju u čistu geologiju. Geograf će svoj put u geološku prošlost zaustaviti u periodu, čija mu klima i erozioni sistem omo-

*Svrha nam je, da u ovom metodološkom članku ilustriramo neke opće ideje. Navedeni su pr. mjeri uzeti iz još neobjavljene doktorske dizertacije, u kojoj će biti provedena točna analiza činjenica, raspravljani naučni problemi, navedena dokumentacija i označena bibliografija. Ovdje ne navodimo naučnu dokumentaciju, da bi izlaganje bilo što jednostavnije.

gućuje objašnjenje problema. Za neke je krajeve to kvartar, za druge tercijar, ali nikada geograf ne mora da se vraća čak u paleozojsko doba ili još dalje, da bi objasnio današnje oblike, jer mu ih tumači mlađe doba. Za geologa je dakle geologija svrha, a za geografa sredstvo kao i klimatologija, koja objašnjava uvjete nekog erozionog sistema. Nama je svrha, da odredimo razvoj i slijed pejzaža.

Isto vrijedi i za antropogeografiju, ali je tu područje još uže. Ne radi se o geološkim erama, već o historijskim vremenima. Ne treba čitati kroz slojeve naslaga, već povijesni materijal, odnosno arhivske dokumente. Tehnika je drukčija i traži drugu spremu, ali princip istraživanja i upotrebljena metoda isti su, i to zapravo čini jedinstvo geografije. Treba se držati ove metode; inače postoji opasnost vrlo velikih grešaka, koje su dovele do izvjesnih oblika determinizma. Očito je, da prirodna sredina, osobito vrsta tla i klima utječu na načine života ljudi, ali rezultati nisu uvijek i svagdje isti, variraju u vremenu i prema društvenim oblicima. Čovjek je moćan faktor u preobražaju prirode, koju može poboljšati u svoju korist. Značilo bi vršiti vrlo površna istraživanja, kad bi se istraživalo samo ono, što je prirodna sredina uvjetovala na sadašnjim pejzažima. Istina, i to je istraživanje potrebno, ali nije dovoljno, jer ne objašnjava sve. Tako su na pr. pokušali objasniti pejzaže s ogradama, »bocage« (ogradaene livade i putove udubljene među živicama) u Engleskoj i zapadnoj Francuskoj, kao rezultat utjecaja prirodne sredine (vlažna klima, vjetrovi i nepropusno kristalinsko tlo) na gospodarstvo, odnosno na izgled kraja. To je značilo zaboraviti, da je pred dva stoljeća isti kraj potpuno drugačije izgledao; to su bila ogromna polja žita, bez stabala i živica — t. j. ono, što Englezi nazivaju »openfield« (otvoreno polje). Ne treba, dakle, samo uzimati u obzir prirodnu sredinu, treba uzeti u obzir gospodarske i društvene uvjete — poslužiti se, dakle, povijesnom metodom.

Ali kao što geografski rad nije isto što i geološki, on se isto tako razlikuje od historijskog. Da li je uvijek potrebno ići do dalekih vremena, da bi se objasnili faktori, koji su uvjetovali današnji pejzaž? To sigurno nije uvijek potrebno. U nekim su krajevima Rimljani ostavili još vidljive tragove, koji su utjecali na današnji način života; u drugim je dovoljno poći unazad nekoliko desetina godina; u biti treba prijeći vremenski razvoj, odrediti starost današnjih pejzaža, t. j. odrediti vrijeme, kad su se pejzaži počeli formirati, i obnoviti promjene, kroz koje su kasnije prošli, da dođemo do današnjeg stanja. Tako je nekim geografima uspjelo da točno obnove izgled krajine (naselja, kulture i sl.) u nekoj određenoj epohi. Očito je, da to nije zadaća historičara, koji proučava različite vidove, (političke, vjerske, diplomatske) nekog problema i želi da obnovi vremenske epohe, te se njegov rad obično ne ograničuje na geografske cjeline. Povijest (bolje, neke grane povijesti — ekonomska, socijalna i kulturna) jest, dakle, kao i određene grane geologije, pomoć za geografa.

To je pomoć, ali ne jedina. Krajevi, koji nemaju duge povijesti, postavljaju druge probleme, a metode istraživanja posebne su. Takav je slučaj s Amerikom i južnom polutkom. Tamo ne treba ići daleko u prošlost, da se odredi vrijeme, otkada se obrazovao i razvio današnji seoski pejzaž. Geograf se, dakle, u ovom slučaju služi novom gotovo suvremenom povijesti, i njegovo će se objašnjenje poslužiti sadašnjim biološkim, etničkim i ekonomskim pojavama, koje mogu objasniti izgled krajine. Ali u Evropi, na starom kontinentu, koji ljudi odavno preobražavaju, ima malo krajeva, koji se mogu proučavati samo pomoću prirodnih faktora, zato treba ključ antropogeografskih problema tražiti u povijesti.

Uzeli smo za primjer kraj, koji ćemo, u pomanjkanju boljeg narodnog i znanstvenog naziva, zvati zapadna Hrvatska. Zauzima područje između Hrvatskog primorja i posavske nizine u jednom smjeru, a u drugom između Bosne i Slovenije. Prema tome obuhvaća Gorski Kotar, Kordun, karlovačku zaravan, Pokuplje, Plješivičko prigorje i Baniju. Tri prirodne krajine nižu se od jugozapada prema sjeveroistoku: nabrane vapnenačke planine s krškim poljima, zaravan plitkog i djelomično pokrivenog krša i pojas nepropusnih stijena, čiji izgled već navješćuje posavske bregove i nizine.

Kad gledamo topografsku kartu i prodemo kroz kraj, jedna nam pojava privlači pažnju: naselja su jako razbacana, kako na vapnenačkoj zaravni, tako i na nepropusnim terenima. Sastoje se, osim velikih sela, koja imaju ulogu tržišta, od malih skupina s desetak kuća a ponekad i manje, a te su razbacane. Ovakav raspored odgovara nepropusnim terenima, koji obiluju izvorima i rijekama i svako je naselje vezano za izvor. Izgledalo bi logično, da se na vapnenačkim krajevima naselja okupe oko rijetkih vrela. Ustvari je potpuno drukčije na slunjskoj zaravni. Brojna mala sela a katkada i osamljene kuće nemaju vode. Stanovnici odlaze po vodu i stoka se napaja podalje od naselja. Izgleda, dakle, da snabdijevanje vodom nije odredilo položaj naselja, ovaj je uvjetovan još važnijim brigama, koje su čak potisnule i ovu vitalnu potrebu. Koje su to brige? U tome je problem. Najprije treba istaći oskudicu i nepovezanost obradivog tla, što igra važnu ulogu u krškim krajevima, a bitna je oznaka reljefa. Crljenica i dolomitski pojasi, koji omogućuju stvaranje obradivih površina, razbacani su i izgledaju kao izdvojene pjege, odijeljene neobradivim i prostranim kamenjarom i velikim hridinama. Često su ove pjege veoma male, jedva koje jutro, to su doci u dnu ponikava. Shvatljivo je stoga, da čovjek želi naseobinu smjestiti pored obradivog tla, tako da bi poljodjelac bio blizu svog posjeda. Kako na okupu nema toliko obradivog tla, da bi moglo živjeti cijelo selo, naseobine se sastoje samo od nekoliko domaćinstava. Za to imamo mnogo primjera. Ovo omogućuje da shvatimo, zašto je blizina plodnog tla važnija od blizine izvora, a jedan položaj ne može uvijek zadovoljiti obje težnje.

Gornje nam objašnjenje ne izgleda dovoljno. Pod istim bismo prirodnim uvjetima mogli zamisliti drukčiji raspored naselja, na pr. velika i izolirana gospodarstva, koja bi imala velike posjede, obradive ili neplodne, kao što je slučaj u drugim dobro poznatim vapnenačkim krajevima, na pr. na Caussesu u južnom dijelu Centralnog masiva, ili velika sela, kojima bi pripadalo zemljište nekoliko kilometara uokolo. Da bi ovaj način bio pogodan, dokazuje više pokušaja vlasti, da u nekim dijelovima Korduna, a naročito Like, okupe razbacana domaćinstva bez obzira na raspored obradivog tla. Napokon treba upozoriti, da gornji tip naselja nalazimo u susjednim krajevima, koji nisu krš, kao u gornjoj dolini Gline. Zato pravi razlog treba tražiti u režimu posjeda. Naselja će biti različita prema tome, da li je posjed velik ili malen, da li se neposredno koristi ili u napolici ili unajmljivanjem; da li se povećava ili smanjuje, što ovisi o nasljednom pravu. Treba se, dakle, povratiti u prošla vremena, upoznati uzroke, koji ne moraju biti iz onog doba, kad je kraj naseljen. Ne ćemo obnavljati onu prošlost, već ćemo samo istaći bitne osobine naselja u doba njihova osnivanja.

Ne treba peći u daleku prošlost, da upoznamo podrijetlo naselja. Naš je kraj najvećim dijelom bio opustošen u toku turskih provala prema Sloveniji, od kraja 15. do 17. stoljeća. U toku ovog vremena zapadna je Hrvatska ratno poprište i opustošena, a stanovništvo se razbjježalo; to je »desertum« (pustoš) suvremenih

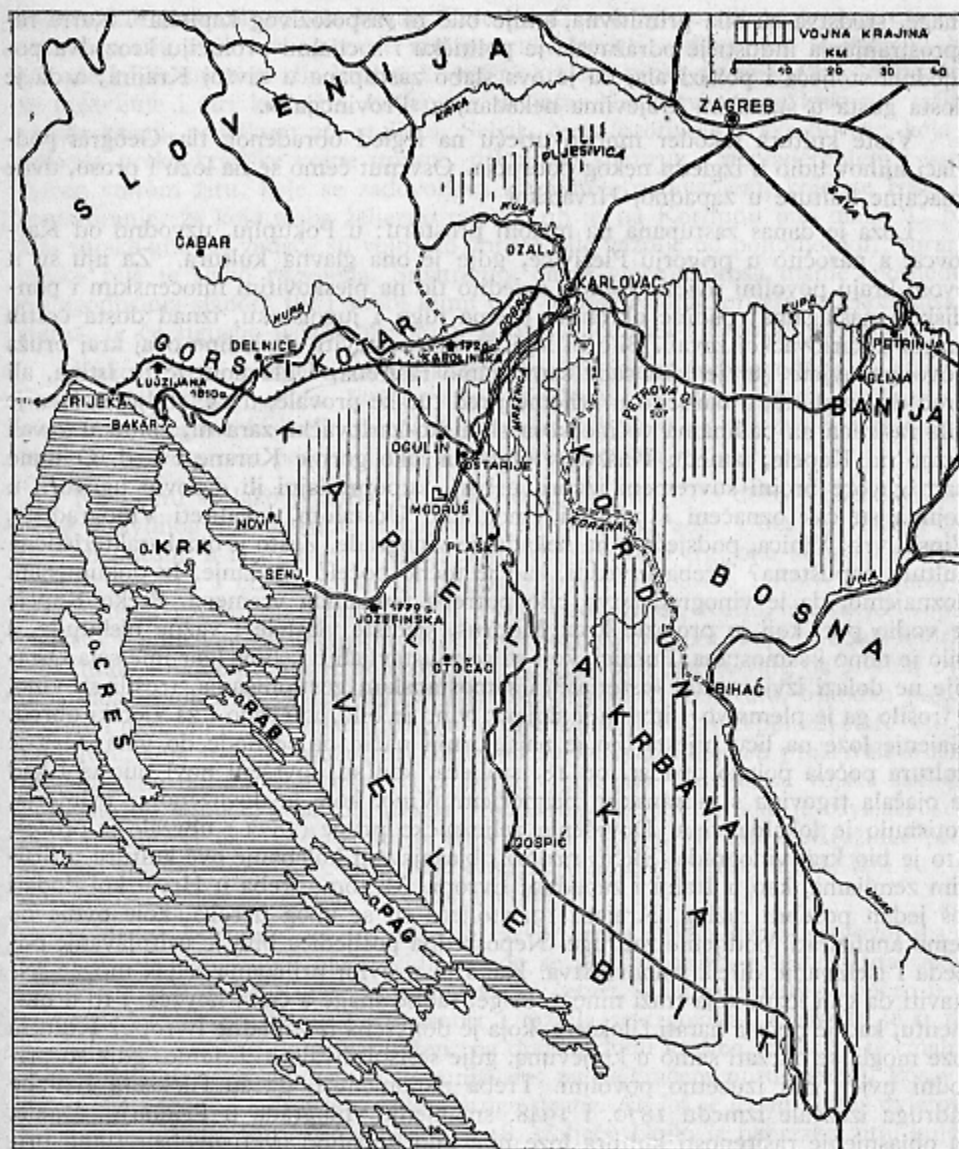
pisaca ili »ničija zemlja« hrvatskih historičara. Treba imati u vidu karakter i način kolonizacije.

Brojni nam dokumenti omogućuju da obnovimo tok ponovnog naseljavanja i osnivanja novih naselja. Kraj su sada naselili doseljenici iz bosanskih dinarskih planina. To su bili Srbi, Vlasi, koji su bježali pred turskom vojskom, ili su ih pozivali upravljači Vojne krajine radi osiguranja međe protiv novih turskih provala. Naseljavanje je bilo u mahovima, jer su doseljenici obično dolazili u malim grupama i smještavani su brzo pored otočića obradivog tla. Osim toga, dinarsko je stanovništvo živjelo u krvnim zadrugama. Ove su predstavljale ekonomsku i posjedovnu jedinicu i naseobenu ćeliju. Zadrudni je posjed zahvaćao velik prostor, najvećim dijelom pašnjak, u kome su bile razbacane obrađene čestice. Domaćinstvo je težilo da se smjesti, u koliko je moguće, u sredini posjeda i da odvojeno živi. Tako su nastali brojni zaseoci s imenima zadruga, koje su ih osnovali. Ova su se naselja mijenjala pod utjecajem sve jačeg pritjecaja imigranata i prirodnog priraštaja stanovništva. Razbijena naselja bila su nepogodna i za upravu Vojne krajine. Sigurnost, novačenja i pobiranje poreza teško su obavljani, zato je uprava u toku 18. stoljeća nekoliko puta pokušala da okupi sve razbacane kuće. Usprkos neuspjehu u mnogim krajevima, osobito na Kordunu, formirala su se velika sela. Ali kad je ukinuta Vojna krajina, zadrugе su se podijelile, što je donijelo novo razbijanje naselja, svaki se nasljednik smjestio, ukoliko je bilo moguće, na zemljištu, koje mu je pripadalo, i sagradio je novi dom.

Naselja su, dakle, prošla kroz više etapa, kolebajući tokom tri posljednja stoljeća između razbijenih i okupljenih. Da bismo razumjeli današnje oblike, treba, dakle, da se osvrnemo na ovu prošlost naselja.

Osvrnut ćemo se na još jedan problem. Poznato je, da je Gorski Kotar industrijaliziran; malo je mjesta, koja nemaju vlastitu pilanu ili tvornicu ambalaže. U razvoju ove industrije ima razloga, koji ne potječu od prirodne sredine. Velike šume mekog drveta bile su jedan od najvažnijih uvjeta drvene industrije. Naprotiv je, ova vrsta privrede neznatna u kraju, koji je na kartama, uostalom pogrešno, nazvan Mala Kapela, i na Kordunu, gdje su prirodni uvjeti analogni: i tamo ima šuma i vrste su iste; na Kordunu i oko Petrove gore ima i tvrdog drveta, naročito hrasta. Ukoliko u ovom kraju ima industrije, ona je mlada, nastala poslije osnivanja jugoslavenske države i domaćim kapitalom. Treba dakle objasniti, zašto se industrija razvila u Gorskom Kotaru, a ne u prijašnjim dijelovima Vojne krajine. Razlog je u tome, što je Gorski Kotar krajem 19. stoljeća došao pod utjecaj Rijeke, čiji je napredak favorizirao mađarski kapital, osobito poslije dovršenja željezničke pruge (1873.). Od 18. stoljeća državna je uprava poticala trgovinu u ovom kraju, gradeći ceste, na kojima su se kretali kirijaši, koji su od Karlovca prema obali prevozili panonske proizvode, prvenstveno žito. Industrija se, dakle, razvila u blizini velike luke i duž prometnih linija, a poticao ju je strani kapital.

Naprotiv, željeznička je pruga prošla kroz Vojnu Krajinu mnogo kasnije; lička je pruga dovršena tek 1925. Pruga Karlovac i Bihać ostala je u projektu. S druge je strane u Vojnoj Krajini, sve do njenog raspuštanja (1873.), vladao specijalni pravni režim. Strancima je bilo zabranjeno da imaju posjede, a obrt, iz koga se mogla razviti industrija, bio je koncentriran u vojnim ustanovama, kao u Glini i Petrinji. U 18. stoljeću postajale su jedino vojničke industrije, one su radile za vojsku i bile su efemerne kao i tkalačka manufaktura Križanić u Turnju. Vojna se uprava bojala, da bi proletarizacija seljaka rodila nemirima, slabljenjem krajiške vojne vlasti, raspadanjem zadruga, koje su bile osnova poretka. Ovi ra-

Sl. 1. Zapadna Hrvatska sa glavnim prometnim vezama. Šrafirano je označen teritorij bivše Vojne krajine. Isprekidane dvostruke linije pokazuju smjer projektiranih željezničkih pruga.

Fig. 1. La Croatie occidentale avec les principales voies de communications. Les parties hachurées indiquent les anciens Confins militaires. Les doubles lignes brisées indiquent le tracé de voies ferrées en projet.

zlozi, koje je veoma dobro naglasio R. Bičanić, objašnjavaju zašto industrija do ukidanja Vojne krajine ima neznatno značenje i zašto u vrijeme dokinuća nije bilo iskustva, kojim bi se moglo nadoknaditi zaostalost; nije bilo stručne radne

snage, sredstva su bila primitivna, a nije bilo ni raspoloživog kapitala*. Karta rasprostranjenja industrije odražavala je političku i socijalnu evoluciju kroz dva posljednja stoljeća i pokazivala, da je ova slabo zastupana u bivšoj Krajini, a da je dosta gusta u šumskim krajevima nekadanjeg »Provincijala».

Vrste kultura također mnogo utječu na izgled obradenog tla. Geograf podvlači njihov udio u izgledu nekog područja. Osvrnut ćemo se na lozu i proso, dvije značajne kulture u zapadnoj Hrvatskoj.

Loza je danas zastupana na malom prostoru: u Pokuplju, uzvodno od Karlovca, a naročito u prigorju Plešivice, gdje je ona glavna kultura. Za nju su u ovom kraju povoljni uvjeti: toplo i ocjedito tlo na pjeskovitim miocenskim i pontijskim naslagama; padine okrenute prema jugu i jugoistoku, iznad dosta čestih magla u karlovačkoj zavali. Bilo bi logično pretpostaviti, da jedino ovaj kraj pruža povoljne uvjete, jer je loza sada samo tamo raširena. Uglavnom je to istina, ali pred dva stoljeća, a naročito u vrijeme pred turske provale, u 15. stoljeću, loza je bila raširena na padinama većine kosa slunjsko-karlovačke zaravni, zatim u zavali južno od Kapele, između Plaškog i Ogulina, oko gornje Korane i t. d. O tome nam govore brojni suvremeni izvori, urbari, kupoprodajni ili darovni ugovori, u kojima su čak označeni i položaji vinograda. Uostalom, lokaliteti Vinogradište, Vinski vrh, Vinica, podsjećaju na nekadanje vinograde. Zašto je ova karakteristična kultura napuštena? Treba utvrditi, kad je točno počelo opadanje. Iz dokumenata doznajemo, da je vinogradarstvo bilo potreba feudalnog vremena. Preko Kapele je vodio put, koji je prolazio kroz Modruš, sjedište vlastele i važne biskupije, a bilo je tamo i samostana. Putnici, koji su se zaustavljali u selima (zar ime sela Oštarije ne dolazi izvjesno od »osteria«?) i samostanskim gostionicama, trošili su vino, a trošilo ga je plemstvo i imućniji slojevi; vino je bilo potrebno i za vjerski obred. Gajenje loze na licu mjesta bio je najsigurniji način da se dode do vina. Ova je kultura počela polako opadati od 18. stoljeća, kad su dovršeni novi putovi i kad je ojačala trgovina s jadranskim primorjem. Vino, koje je dovoženo iz primorja, potisnulo je lokalna vina. Dovoženje željezničke pruge (1873.) ubrzalo je proces, i to je bio kraj vinograda. Slični razlozi objašnjavaju kolebanje ove kulture u drugim zemljama, kao u Italiji i zapadnoj Evropi. Ali tome treba u Hrvatskoj dodati još jedan posebni razlog. Krajem 19. stoljeća su se zbog uzroka, koje ovdje ne ćemo analizirati, podijelile zadruga. Neposredna posljedica bilo je usitnjavanje posjeda i iseljivanje dijela stanovništva. Kako bi u ovim prilikama seljak mogao nastaviti da gaji lozu, koja traži mnogo brige, radne snage a čak i novaca, i to u momentu, kad je počela harati filoksera, koja je donesena iz zapadne Evrope? Kultura loze mogla se održati samo u krajevima, gdje se isplaćivala, t. j. tamo, gdje su prirodni uvjeti bili izuzetno povoljni. Treba napomenuti, da su filoksera i diobe zadruga izazvale između 1870. i 1948. smanjenje vinograda u Primorju. Dakle, za objašnjenje raširenosti kultura loze nije bilo dovoljno uzeti u obzir samo prirodne uvjete. Oni imaju veliko značenje u nekim periodima krize, ali njihova se uloga gubi u vremenima, kad društvene i ekonomske potrebe traže ili uvjetuju proširenje neke kulture.

Slijedeći primjer pruža proso. Statistike iz 1948. pokazuju, da ovo žito zauzima velika prostranstva u nekim općinama Korduna, gdje zauzima dvostruku površinu pšenice i kukuruza zajedno. U ovoj se kulturi održava ekonomska zaostalost kraja. Proso je bilo rašireno i u drugim krajevima; to dokazuju urbari, propisi

*R. Bičanić, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji. Zagreb 1951.

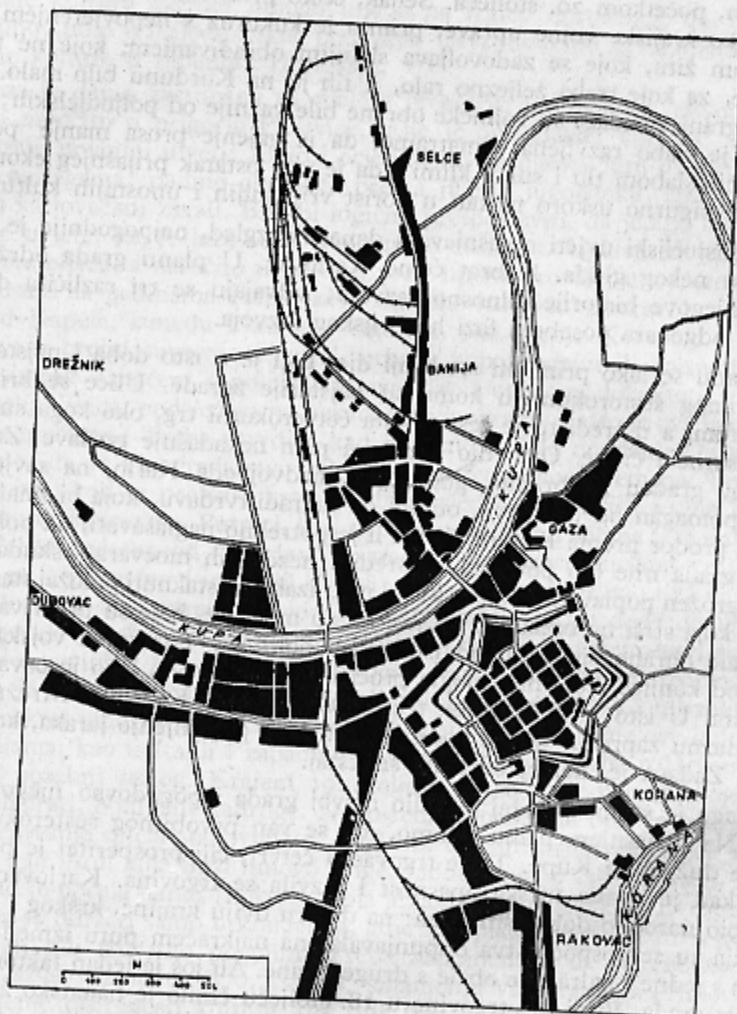
kmetovskih obaveza u doba Marije Terezije. Ova je biljka cijenjena zbog prinosa, otpora protiv suše i zbog svoje mnogostruke koristi; osiguravala je osnovni dio ishrane i bila sastavni dio kruha. U većini krajeva proso nestaje u isto doba, kad se pojavljuje i širi kukuruz, biljka 19. stoljeća. Na Kordunu se kukuruz raširio veoma kasno, početkom 20. stoljeća. Seljak, često protivnik svake novine, koja je dolazila preko krajiške vojne uprave, primio je kukuruz s nepovjerenjem i ostao vjeran starom žitu, koje se zadovoljava slabijim obrađivanjem, koje ne traži jesenje oranje, za koje treba željezno ralo, a tih je na Kordunu bilo malo. U blizini turske granice zadaće su vojničke obrane bile važnije od poljodjelskih; agrarna pouka bila je slabo razvijena. Smatramo, da je gajenje prosa manje posljedica prilagođivanja slabom tlu i suhoj klimi i da je više ostatak prijašnjeg ekonomskog stanja, te će sigurno uskoro nestati u korist vrijednijih i unosnijih kultura.

Kako historijski uvjeti objašnjavaju današnji izgled, najpogodnije je pokazati na primjeru nekog grada. Izabrat ćemo Karlovac. U planu grada održavaju se sve etape njegove historije odnosno razvoja; izdvajaju se tri različita dijela, od kojih svaki odgovara posebnoj fazi historijskog razvoja.

Na planu se lako primijeti središnji dio, koji je u isto doba i najstariji. Ima oblik pravilnog šesterokuta, u kome su najstarije zgrade. Ulice se križaju pod pravim kutom, a u središtu je šesterokuta četverokutni trg, oko koga su upravne zgrade, kasarne i crkve. Ovaj dio odražava plan nekadašnje tvrđave. Znamo, da je Karlovac građen na brzinu; god. 1579. nadvojvoda Karlo, na savjet vojnog vodstva i pomagan od plemstva, odluči da sagradi tvrđavu, koja bi imala zadržavati turski prodor prema Kranjskoj. Da li je potrebno naglašavati, da položaj ovog umjetnog grada nije bio povoljan: u sredini nezdravih močvara, oskudan pitkom vodom i ugrožen poplavama Kupe. Zašto nisu izabrali istaknuti položaj stare tvrđave Dubovac, koja strši na brežuljku? Zato, jer su močvare, koje su prekrivale nizinu, predstavljale obranu sigurniju od istaknutih položaja. Turska se vojska sastojala pretežno od konjice, koja nije mogla proći kroz močvare, a lako je osvajala istaknuta mjesta. U isto je doba sutok triju rijeka: Kupe, Korane i Mrežnice predstavljao snažnu zapreku. Obilje vode omogućivalo je punjenje jaraka, koji su branili grad. Zadaća je, dakle, odredila smještaj.

S druge je strane položaj odredio razvoj grada i pogodio njegovu drugu funkciju. Na današnjem planu vidimo, da se van prvobitnog šesterokuta razvilo predgrađe duž obale Kupe. To je trgovačka četvrt, čiji prosperitet je počeo u 18. stoljeću, kad je prošla turska opasnost i razvila se trgovina. Karlovac je u tom pogledu bio naročito dobro smješten: na dodiru dviju krajina, krškog i normalnog reljefa, čija su se gospodarstva dopunjavala; na najkraćem putu između Posavine i Zagreba s jedne i jadranske obale s druge strane. Ali još je jedan faktor uvjetovao prosperitet grada. Bitni dio trgovine u 18. stoljeću činilo je banatsko žito, koje je dovoženo Savom i Kupom. Ali brodovi nisu mogli ploviti uzvodno od grada, jer su to ometali brzaci kod Ozlja kao i veoma niske ljetne vode. Karlovac je bio na mjestu, gdje su kirijaši morali preuzeti robu s broda, da ju Jozefinskom, Karolinskom, a kasnije i Lujzijanskom cestom prevezu do luka na obali. Karlovac je postao ne samo grad pretovara, već i središte skladišta, trgovine, a time poslova i špekulacije. »Zlatno doba« grada bilo je između 1780. i 1850. Tu je sastajalište trgovaca s Balkana i iz srednje Evrope; tu je i kulturno i političko središte, u kome je bio snažno razvijen ilirski pokret, te je u to doba drugi po veličini grad Hrvatske. U to se doba van zidina tvrđave grade lijepe stambene kuće, trgovine i skladišta.

Ova je živost počela opadati kad je željeznička pruga povezala Zagreb i Rijeku, zbog čega je gotovo napušten promet na cestama i na Kupi. Izgledalo je krajem 19. stoljeća, da će grad zadesiti sudbina tolikih gradova zapadne Evrope, kojima je željeznica definitivno ubila životnu snagu. Ali su druge okolnosti išle u prilog

Sl. 2. Plan Karlovca.

Vidi se šesterokutna utvrđena jezgra i kasnije širenje grada

Fig. 2. Le plan de la ville Karlovac.

On remarque l'hexagone du noyau fortifié et le développement ultérieur de la ville.

gradu. Željeznica je s vremenom postala oslonac blagostanja. Njome su izvoženi lokalni proizvodi i ona je pogodovala osnivanju i razvoju industrije. Gradnjom pruga na Dolenjsko i prema Sisku, Karlovac je postao željezničko raskršće. Uz to je grad u blizini Zagreba, inicijativnog središta Hrvatske. Ali treba naglasiti,

da ovo nisu glavni razlozi industrijalizacije grada. Potrebni su i drugi uvjeti, da se formira industrija, a to su radna snaga i kapital. Radnu su snagu mogla dati okolna sela, ali je bio potreban uzrok, da seljaci prijeđu iz sela u grad. I ovaj je uvjet bio ispunjen krajem 19. stoljeća za vrijeme agrarne krize, koja je nastupila poslije podjele zadruga, te se dio seljaka iseljuje ili u inozemstvo ili u gradove. Trgovci i industrijalci željeli su da iskoriste ovako brojnu i siromašnu radnu snagu, koju u uvjetima kapitalističkog poretka krajem 19. stoljeća nisu morali mnogo plaćati. Na taj je način dobivena radna snaga za tekstilnu tvornicu u Dugoj Resi kod Karlovca. Drugi uvjet, pritjecaj kapitala, mnogo je sporije ostvaren. Do kraja 19. stoljeća investicije su bile male i dolazile su većinom iz Austrije ili iz Budimpešte. Mnoge tvornice, osnovane u to doba, bile su filijale većih poduzeća u drugim dijelovima austro-ugarskog carstva. Tek osnutkom jugoslavenske države oslobada se karlovačka industrija djelomično srednjoevropskog kapitala, ali je došla pod utjecaj zapadnoevropskog. Tada je uloženi i jugoslavenski kapital, koji je bio značajan za razvoj samostalnije industrije, koja je bila manje podložna svjetskim krizama. Pomalo se razvijaju industrijske četvrti duž željezničke pruge. Stanovništvo se povećalo, grad je dobio nov izgled i razvilo se novo građansko shvaćanje. Karlovac je postao u pravom smislu regionalno središte.

Još nije moguće analizirati posljedice gradskog preobražaja poslije Narodnog oslobođenja. Ali je očito, da uloga grada postaje sve važnija, i njegova je socijalizirana industrija napredovala dosada nepoznatom brzinom, tako da u tome učestvuje i okolica, a okolna sela gube svoje seoske osobine. Karlovac postaje grad s mnogostrukim funkcijama i njegov utjecaj se širi mnogo kilometara uokolo. Urbanisti su izradili plan daljeg širenja, predviđaju premještanje kolodvora i gradnju nove stambene četvrti.

Tako će uskoro biti jedan pored drugoga četiri dijela različitih funkcija. U ovom se slučaju trebalo povratiti do vremena osnivanja grada, da bi se objasnio današnji njegov izgled.

Ovo nekoliko primjera iz zapadne Hrvatske ukazuje, koliko je potrebna pomoć historije, da bi se današnji pejzaž logično i potpuno objasnio. Vidjeli smo, da ne treba ići u najstarija vremena, ali i u jednoj epohi treba birati povijesna fakta i svakome dati važnost, koja mu pripada. Nisu uvijek politički događaji oni, koji određuju preobražaj i budućnost nekog kraja, nego razvoj društva, privrede i načina rada. Svako vrijeme i svaka društvena skupina imaju svoje posebno shvaćanje iskorišćivanja i uređenja sredine. Često i svaka generacija ima drugo shvaćanje i uspijeva joj da izbriše tragove, koje je ostavila prethodna, ili naprotiv poštuje i čuva djelo predaka i koristi se njime. Zato današnji pejzaž u svojim elementima odražava pokušaje, koje su pojedine epohe vršile, da ga uredi prema svome shvaćanju. Pejzaži su, dakle, kompromisi ili zaostali iz prošlosti ili su izrazito novi — posljednje u slučaju da su nedavne izmjene bile vrlo radikalne, što se svakako rijetko događa. Svi elementi nekog pejzaža ne potječu iz istog vremena. U geografskom radu treba raščlaniti svaki od ovih elemenata, treba, dakle, izvršiti analizu prije sinteze. Ovaj rad traži suradnju različitih specijalista: historičara, sociologa, ekonomista, etnologa, geografa i sl. Zato je vrlo očita korist predavanja, kolokvija i kongresa, na kojima bi se sastajali predstavnici društvenih nauka, čiji napredak može olakšati poznavanje i međusobno razumijevanje u svijetu, a bez njih se ne može ništa trajna učiniti.

(Sa francuskog preveo J. Roglić)

RÉSUMÉ

Histoire et géographie : à propos de la Croatie occidentale

par A. Blanc

La géographie se donne pour but de décrire et d'expliquer les multiples aspects de la surface du globe, c'est-à-dire les paysages. Ceux-ci, morphologiques, biologiques, ruraux ou urbains, sont composés d'éléments divers, groupés de façon originale, soumis à une évolution constante et qu'il faut isoler et analyser avant d'en tenter la synthèse. Le géographe est donc armé d'une méthode particulière. Mais la matière, les faits que le géographe doit utiliser sont également du domaine d'autres sciences, souvent voisines; parmi celles-ci, l'histoire, comprise dans son sens le plus large (histoire économique, sociale et culturelle), apporte à l'explication des paysages de vieux pays comme ceux d'Europe, une aide précieuse. Le présent article tente de démontrer que la connaissance de l'évolution historique est particulièrement utile pour comprendre certains caractères d'une région riche en contrastes et dont l'histoire a été mouvementée, telle que la Croatie occidentale.

Ainsi l'habitat présente des formes dispersées et groupées dont la répartition respective ne semble pas commandée uniquement par des facteurs naturels. L'habitat est dispersé aussi bien dans les régions imperméables que dans le Karst. Or, la rareté de l'eau dans les pays calcaires justifierait la concentration des maisons, tandis que la discontinuité des terres arables impose leur dissémination. Mais ni l'une ni l'autre de ces conditions physiques n'expliquent à elles seules les caractères du hameau de la Croatie occidentale, par ailleurs caractéristique des régions dinariques; il faut prendre en considération le régime de la propriété collective de zadrugas qui existait en Croatie dès l'arrivée des Slaves et qui a été renforcé par la colonisation des Valaques du XVI. siècle au XVIII. siècle, qui étaient tous groupés en zadrugas protégés par des autorités militaires soucieuses de repeupler un territoire qui avait été dévasté par les guerres. Or, ces communautés rurales, fortes de plusieurs dizaines d'hommes, étaient à la fois des unités économiques et d'exploitation indépendantes, et des cellules d'habitat. C'est sous la forme de groupes isolés que s'établissent les nouveaux colons, et la physionomie actuelle de l'habitat s'explique par l'évolution depuis trois siècles des ces hameaux des zadrugas, qui se sont étoffés lorsque l'afflux de population est devenu plus considérable ou que l'autorité militaire a voulu procéder à un regroupement des maisons pour une raison de sécurité; qui, au contraire, se sont dissociés lors des partages des communautés à la fin du XIX. siècle.

Deux régions de Croatie occidentale présentent les mêmes conditions favorables au développement d'une industrie du bois. Cependant, l'une d'elles, le Gorski Kotar (La région montagneuse) a subi une industrialisation intense qui a transformé ses paysages comme les genres de vie de ses habitants, alors que la Mala Kapela et le Kordun ont gardé un aspect rural. Dans cette dernière région qui a fait partie des Confins militaires jusqu'à leur dissolution en 1871, l'administration autrichienne a systématiquement freiné le mouvement d'industrialisation pour ne pas distraire la population de paysans-soldats de ses devoirs militaires: donc ni tradition ni main-d'oeuvre qualifiée. Au contraire, dans le Gorski Kotar, favorisé par la construction de routes au XVIII. siècle et le percement de la voie ferrée Zagreb—Rijeka en 1873, l'artisanat et l'industrie furent encouragés.

La répartition de la culture de la vigne n'a pas été toujours commandée par les conditions naturelles. Au moyen âge on cultivait le vignoble dans la plus grande partie de la région. Sa régression au XIX. siècle s'explique plus encore que par le développement de nouveaux courants de circulation et par les ravages causés par le phylloxéra, par la dissolution et le partage des zadrugas. Les exploitations sont devenues trop exigües, la main-d'oeuvre trop rare pour que se maintienne la culture de la vigne. Celle-ci ne couvre plus de grandes superficies que dans le Prigorje de Plešivica qui présente des conditions de sol et de climat exceptionnellement favorables qui rendent rentable une telle culture. De même, le millet qui était très répandu en Croatie jusqu'au XIX. siècle n'est plus cultivé que dans certains villages du Kordun où les terres ont été de tout temps négligées et les exploitations fort pauvres en raison de la proximité de la frontière turque.

(de nos jours bosniaque). Les conditions lamentables de l'équipement rural n'ont pas encore permis l'extension de la culture du maïs qui exige beaucoup de soins et une main-d'oeuvre qualifiée et abondante.

Chacun des trois principaux quartiers de la ville de Karlovac, la plus importante de toute la région étudiée, porte la marque de l'époque au cours de laquelle ils se sont créés et développés. Le centre de la ville a conservé son aspect de forteresse; au XVIII. siècle la ville sort de ses remparts et s'allonge le long de la Kupa; c'est la ville de transit des grains du Banat qui sont transbordés des péniches qui ne peuvent remonter le fleuve en amont, aux voitures qui les transportent jusqu'au port de Rijeka, en empruntant les routes Caroline ou Louisiane, percées au XVIII. siècle. A la faveur de ce trafic, se développe une bourgeoisie commerçante qui a contribué à transformer et à embellir la ville. Enfin, l'industrie s'est implantée à près la partage des zadrugas, qui a libéré une main-d'oeuvre abondante et bon marché et la formation d'un Etat yougoslave qui a favorisé les investissements de capitaux. Près de la gare et le long de la voie ferrée se sont développés des quartiers industriels. Chacune de ces trois villes est donc l'expression de fonctions différentes qui sont nées à des époques différentes.

Il est donc utile et souvent indispensable, tout en soulignant la part qui revient au milieu physique, mais en évitant les exagérations d'un déterminisme absolu, de retracer l'évolution historique qui a donné naissance aux paysages actuels, dont chacun des éléments révèle les tentatives faites par les hommes pour aménager l'espace suivant les besoins et les conceptions propres à chaque siècle, à chaque société. C'est pourquoi le géographe ne peut ignorer les résultats des autres sciences humaines, histoire, économie, sociologie, ethnographie, et la collaboration entre les représentants de toutes ces disciplines doit se révéler extrêmement féconde.